

K E S K U S T E L U A

Suomen vanhuusturva – kritiikin kritiikki

Timo Karjalainen kyseenalaisti Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä (nro 2/03) Suomen vanhuusturvan reiluuden ja oikeudenmukaisuuden: ”Reilussa järjestelmässä ei voi olla liikaa vapaamatkustajia eli pelkkiä tuotoksen nauttijoita eikä sen vastakohtia eli turvastaan liian kalliin hinnan maksavia, jotka eivät voi nauttia järjestelmään uhraamistaan panoksista eli omaisuudestaan esim. varhaisen kuolemansa takia.”

Karjalaisen mukaan olisi reilua ja oikeudenmukaista, että jokainen saisi eläkettä ja vanhuusturvaa – tai hänen kutsumaansa tuotosta – suunnilleen yhtä paljon kuin on antanut tai uhrannut yhteiskunnalle panoksia (kuten veroja ja veronluoteisia vakuutusmaksuja). Tästä huolimatta hänen kirjoituksensa voi tulkita osoittavan myönteisyyttä sellaiselle varojen uudelleenjaolle, joka jossakin mitassa auttaa niitä, jotka eivät muuten pärjäisi esim. vammaisuutensa takia.¹ Sen sijaan Karjalainen kyseenalaistaa ”käänteisen vahinkovakuutuksen” eli sen, että joku, jolla muutenkin menee paremmin, saa onnellisen elämäntilanteensa lisäksi enemmän yhteiskunnan tuotoksesta. Karjalaisen esimerkissä huono-onninen X, joka kuolee nuorena, menettää hyvin suuren summan rahaa, kun taas hyväonninen Y, joka elää pitkään, nostaa eläkerahaa pitkään ja sen takia myös paljon. Hyväonnisen Y:n

eläkerahoista osa on peräisin nuorempana kuolleiden menettämistä rahoista. Tämä on Karjalaisen mielestä epäoikeudenmukaista. Koska miehet elävät keskimäärin lyhyempään kuin naiset, he menettävät hyvin suuren summan rahaa. Karjalainen esittää, että eläkerahat voitaisiin maksaa könttäsummana kokonaisuudessaan eläkkeelle siirryttäessä, jolloin hänen mukaansa nuorena kuoleminen riskin omaavat voisivat elää ison könttäsumman ansiosta mahdollisesti pidempään.

Mielestäni Karjalaisen argumenteissa on kaksi heikkoutta. Ensinnäkin Karjalaisen panos-tuotos-malli on mielestäni liian materialistinen ja suppea. Toiseksi Karjalaisen ymmärrys reiluudesta ja oikeudenmukaisuudesta on vain yksi käsitys muiden joukossa ja on niin ikään liian suppea uudelleenjaon ainoaksi ohjenuoraksi.

¹Tämä jälkimmäinen näkökanta pohjautunee vanhaan filosofiseen ajatteluun luonnon moraalittomuudesta. Tämän käsityksen mukaan luonto on moraalista irrallinen ilmiö, luonto ei siis ole moraalinen tai moraaliton ja tämän takia se ei myöskään voi olla oikeudenmukainen. Ihminen ymmärtää tämän näkemyksen mukaan yleensä ainoaksi moraaliseksi olennoksi. Tämä tarkoittaa sitä, että moraali on lähimmäisen ihmisen ja että ihmiset voivat luoda moraalisen, oikeudenmukaisen yhteiskunnan tasoittamalla luonnon satunnaisten vaihtelujen aiheuttamaa epätasaa.

Panosten runsaudensarvi

Karjalaisen puhe panoksista ja tuotoksista kuvaa niitä varoja, joita yksilöt antavat yhteiskunnan ”yhteiskassaan” ja saavat sieltä. Karjalainen viittaa metafysiikan lakiin energian säilymisestä suljetussa systeemissä ja väittää tämän pitävän paikkansa myös yhteiskunnan varojen uudelleenjaossa niin, että ”mikään sosiaalinen hyödyke ei voi tulla tyhjästä eikä siirtyä tyhjään” ja että ”hyödykkeellä on – – välttämättömästi kaksi samanarvoista, mutta vastakkaismerkkistä puolta eli panos- ja tuotospuoli”.

Ensinnäkin Karjalainen unohtaa sen, että yritykset maksavat paljon veroja eli tuovat varoja yhteiskunnan kassaan. Osalla näistä varoista ylläpidetään vanhuusturvaa. Yritykset saavat varoja usein suuremmassa tai pienemmässä määrässä viennistä, joka on hyvin riippuvainen ulkomaisten kansalaisten kulutuksesta. Toisin sanoen systeemi ei ole suljettu, kuten Karjalainen esittää, vaan varoja tulee myös systeemin ulkopuolelta. Lisäksi voidaan todeta, että varoja myös syntyy kuin tyhjästä: Suomen talous – ja hyvinvointi – nojautuu vielä jossain määrin metsäteollisuuteen. Puut kasvavat ja uusiutuvat ja antavat näin systeemiin enemmän nk. panoksia kuin vievät sieltä.

Tärkeintä on kuitenkin huomata Karjalaisen mallin suppeus. Rahavirtoja laskiessa unohtuvat helposti kaikki muut, usein ra-

hassa mittaamattomat panokset, joita monet ihmiset jatkuvasti tarjoavat yhteiskunnalle. Taiteilijoiden tekemät maalaukset, veistokset, kirjat, elokuvat, musiikki – kaikki ne antavat arvoa ihmisten olemassaololle. Lääkärit ja sairaanhoitajat antavat – tai säilyttävät – elämää, tiedemiehet kehittävät lääkkeitä hengenvaarallisiin sairauksiin, vapaaehtoisuustyöntekijät ja aktivistit mm. siivoavat luontoa onnettomuuksien jälkeen ja vetoavat sen turmelemisen lopettamisen puolesta, opettajat, kotiäidit ja -isät kasvattavat lapsistaan hienoja yksilöitä jne. Toisaalta jotkut paljon veroa maksavat ja paljon rahaa epäsuorasti tuottavat – ja antavat – ihmiset työskentelevät sellaisessa teollisuudessa, joka saastuttaa luontoa tai käyttää kehitysmaiden asukkaita hyväksien epäinhimillisissä työoloissa tai joka myy sotatarvikkeisiin tarvittavia osia maihin, joissa vallitsee ankara ja epäoikeudenmukainen diktatuuri.

Toisin sanoen panosten arvoa on vaikea mitata (yhdeillä asteikolla) ja tämänkään takia ei ole ongelmallista – vaan päinvastoin perusteltua –, että panokset menevät yhteiskassaan, jossa ne sekoittuvat toistensa kanssa niin, ettei ole mahdollista nähdä, kuinka paljon kukin elämänsä aikana on pannut pottiin.

Altruismin ja egoismin loputon kädenvääntö

Karjalaisen mielestä Suomen vanhuusturva ei siis ole reilu ja oikeudenmukainen, koska se joissain tapauksissa suosii niitä, joilla muutenkin menee paremmin. Ne, jotka kuolevat nuorempana, ehtivät saada vähemmän valtiolle antamistaan rahoista takaisin eläkerahoina kuin ne onnekkaita, jotka elävät pidempään. Tätä asiaa ei luulta-

vasti voi kieltää, enkä sitä yritäkään tehdä. Päinvastoin myönän, että on varmasti paljon tapauksia, joissa onnekkaimmat saavat enemmän tukea. Voidaan esim. ajatella kahta työssä uupunutta naista, jotka molemmat toivovat lasta. Vain toinen heistä löytää elämänkumppanin ja tulee raskaaksi. Hän saa toivomansa lapsen lisäksi äitiysvapaa- ja lapsilisää samalla kun toinen epätoivoissaan raataa työpaikallaan maksaen osittain epäsuorasti onnekkaan naisen lapsilisät ja lapsen tulevan koulunkäynnin. Toinen tapaus voisi olla kaksi miestä, jotka haaveilevat ajokortista. Toisella on näkövamma, joka estää häntä saamasta ajokorttia. Asuessaan kävelymatkan päässä työpaikasta hän ei miltei koskaan käytä julkisia kulkuvälineitä eikä tieverkostoa, jota pitkin onnekas ajokortin saaja nyt kiittää. Kuitenkin hän joutuu maksamaan veroja tieverkoston kunnossapidosta, josta onnekas autoilija jatkuvasti hyötyy.

Tämäntapaisia tilanteita ei Karjalaisen argumenttien pohjalta voida katsoa oikeudenmukaisiksi. Jos oikeudenmukaisuus ymmärretään hänen tavallaan ja se katsotaan ainoaksi ohjenuoraksi, ei hyvinvointivaltiota olisi luultavasti voinut ikinä syntyä. Varojen uudelleenjaossa, joka on yksi hyvinvointivaltion edellytyksistä, tulee aina olemaan enemmän ja vähemmän maksavia sekä onnekkaita ja vähemmän onnekkaita. Hyvinvointivaltion idea perustuukin muihin arvoihin ja aatteisiin, jotka ovat myös kirjattu YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen.

YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen ensimmäisessä artiklassa lukee mm., että kaikki ihmiset syntyvät tasa-

vertaisina arvoiltaan ja oikeuksiltaan. Tätä ajatusta ei luultavasti Karjalainenkaan vastusta eikä se ole ristiriidassa hänen käsityksiensä kanssa oikeudenmukaisuudesta ja reiluudesta. Kun artikla yhdistetään 25. artiklan kanssa, voidaan kuitenkin puhua hyvinvointivaltion perustavista arvoista, jotka poikkeavat Karjalaisen käsityksistä oikeudenmukaisuudesta ja reiluudesta. 25. artiklassa lukee: ”Jokaisella on oikeus elintasoon, joka on riittävä turvaamaan hänen ja hänen perheensä terveyden ja hyvinvoinnin, ravinnon, vaatetuksen, asunnon, lääkintähuollon ja välttämättömän yhteiskunnallisen huollon osalta. Jokaisella on myös oikeus turvaan työttömyyden, sairauden, tapaturman, leskeyden tai vanhuuden sekä muun hänen tahdostaan riippumatta tapahtuneen toimeentulon menetyksen varalta”.

Toisin sanoen: jos lähdetään siitä, että jokaisen ihmisen elämä on arvokas ja jokainen ihminen on yhtä arvokas kuin toiset, sekä siitä, että jokaisella ihmisellä on oikeus elintasoon, joka on riittävä turvaamaan hänen (vanhuudenaikaisen) terveytensä ja hyvinvointinsa, voimme hyvinkin perustella sen, miksi myös niiden onnekkaiden vanhusten, jotka elävät pitkään, kuuluu saada leikkaamatonta ja lyhentämätöntä eläkettä ja vanhuusturvaa kuolemaansa saakka. Tämä järjestelmä kunnioittaa jokaista ihmistä ja turvaa hänelle riittävän elintason hänen jokaisessa elämänvaiheessaan riippumatta siitä, onko hän enemmän vai vähemmän onnekas.

Uutta auringon alla?

Lopulta voidaan kysyä, mitä uutta Karjalainen on tuonut keskusteluun vanhuusturvasta. Hän on todennut, ettei vanhuusturvajär-

jestelmä ole oikeudenmukainen siinä mielessä, että jokainen saisi eläkkeelle siirtyessään yhtä paljon rahallista tuottoa kuin on rahallista panosta antanut ollessaan töissä, mutta tästä tuskin kukaan on ollut epätietoinen tai yrittänyt sitä kieltää. Hyvinvointivaltion takaamaa perusturvaa ja riittävää elintasoa myös ikäihmisille voidaan kuitenkin onneksi, kuten edellä kirjoitin, puolustaa muilla argumenteilla ja arvoilla. Onneksi on paljon ihmisiä, jotka välittävät kanssaihmisistään tarpeeksi paljon ollakseen valmiita antamaan osan omasta panoksestaan heille vertaamatta kuitenkaan itseään heihin, olematta katkeria heille ja kunnioittaen niitä jaloja sääntöjä, jotka toisen maailmansodan jälkeen kirjattiin YK:n ihmisoikeuksien yleismaa-

illmalliseen julistukseen kaikkien kansojen ja kansakuntien tavoiteltavaksi yhteiseksi ohjenuoraksi.

Karjalaisen artikkelin kiinnostavimmaksi anniksi jäänee väite Suomen julkisen vanhustenhuollon osittaisen vanhuuseläkkeellä rahoittamisen oikeudenmukaisuudesta. Tämä väite voi olla oikea, vaikka Karjalaisen peruslähdekohta ja perustelu olisivatkin ontuvia. Artikkelin herättää kiinnostavan kysymyksen: jos laitoshoidon maksuna peritään suuri osa hoidettavan eläkkeestä, mistä kaikista eettisistä näkökulmista voimme lähestyä tätä asiointilaa ja mahdollisesti osoittaa se oikeudenmukaiseksi?

Yksi argumentti voisi olla seuraavanlainen: jos ihminen syystä tai toisesta ei kykene ansiotyö-

hön (sairaus/vanhuus) vaan saa toimeentulonsa eläkkeenä, on oikein, että ihminen tästä eläkkeestään maksaa suurimman osan hoitomaksuna, jos hän joutuu pysyvään laitoshoittoon. Ja päinvastoin. Jos taas ihminen on työkykyinen ja joutuu vain tilapäisesti pois työstä (lyhytaikainen sairaus jne.), on oikein, että hän maksaa hoidostaan vain suhteellisen pienen palvelumaksun, koska on itsensä/perheensä elättäjä ja vastaa asumis- ja muita menoista. Tässä tapauksessa peruste siis olisi se, onko ihminen työkykyinen eli kykenevä ansaitsemaan eli elättämään itsensä/perheensä.

JOHAN SANDELIN

Suomen vanhuusturva tarvitsee kritiikin kritiikin kritiikkiä

Johan Sandelin kritisoi artikkeliani (YP 2/03) suomalaisen vanhuuden turvan sisäisistä suhteista mm. seuraavasti: 1) Lakisäätteistä vanhuuden turvaa kuvaava panos-tuotos-mallini on liian materialistinen ja suppea sekä 2) ymmärrykseni tulojen ja varallisuuden uudelleen jaon reiluuudesta ja oikeudenmukaisuudesta on vain yksi käsitys muiden joukossa ja liian suppea jaon ainoaksi ohjenuoraksi.

Pyrin teoreettisen panos-tuotos-mallin avulla tekemään totuuden kaltaisiksi lakisäätteen vanhuuden turvajärjestelmän suhteita tähtäimenä nykyistä avoimemmat, ymmärrettävämmät ja reilummat turvan peli-

säännöt. Pelisääntöjen tulee nautua välttämättömiin totuuksiin myös eettisten periaatteitensa osalta. Koska syntymä ja kuolema ovat toisilleen välttämättömyyksiä, ehkä Sandelinin mainitsemaa YK:n ihmisoikeusjulistuksen 1. artiklaa voisi täydentää (kursivointi) seuraavasti: ”kaikki ihmiset syntyvät ja kuolevat tasavertaisina arvoiltaan ja oikeuksiltaan”.

Panos-tuotos-malli auttaa näkemään olennaisia asioita. Suomessa, Ruotsissa ja muualla Euroopassa on jo jouduttu tai joudutaan asteittain uusimaan eläkejärjestelmiä, koska niitä ei uskota muuten voitavan rahoittaa. Tiedämme pankkikriisimme ko-

kemuksista 1990-luvulta, että kun usko pettää, rahat ja turva häviävät. Ruotsin vanhuuseläkejärjestelmän perusteet uusitaan täydellisesti vuoteen 2014 mennessä (Scherman 1999). Suomessa puhutaan hienosäädöstä. Julkisessa vanhustenhuollossa tarvittaneen täydellisen turvan perusteiden muutos (ks. esim. Karjalainen 1998). Pääsyy uudistustarpeisiin on selvä. Koska vanhuuden turvan tuotokset ovat rahallisia yksilöille maksettavia vanhuuseläkkeitä, joita rahassa arvotetut vanhusten sosiaali- ja terveyspalvelut täydentävät, myös järjestelmän panokset on perusteltua mitata ja kohdistaa yksilöihin rahasuureina.